

AKME, ŹRÓDŁA STAROŻYTNE

POCZĄTKI KULTU RELIKWII NA ZACHODZIE

POCZĄTKI KULTU RELIKWII NA ZACHODZIE

AKME. ŹRÓDŁA STAROŻYTNE

TOM 2

REDAKTOR SERII
RYSZARD KULEZA

ZESPÓŁ REDAKCYJNY TOMU
KRYSTYNA STEBNICKA
ROBERT WIŚNIEWSKI

POCZĄTKI KULTU RELIKWII NA ZACHODZIE

POD REDAKCJĄ
ROBERTA WIŚNIEWSKIEGO

Z JĘZYKA ŁACIŃSKIEGO PRZEŁOŻYLI
I OPATRZYLI PRZYPIŚCAMI
PRZEMYSŁAW NEHRING, KATARZYNA PARYS,
RAFAŁ TOCZKO, MARIA WIĘCKOWSKA,
ROBERT WIŚNIEWSKI, BOGNA WŁODARCZYK

WSTĘPEM POPRZEDZIŁ
ROBERT WIŚNIEWSKI

Tytuły oryginałów: AMBROSIIUS MEDIOLANENSIS • *Epistula 77; Hymnus 11 (Grates Tibi, Iesu, novas)*

VICTRICIUS ROTOMAGENSIS • *De laude sanctorum*

AUGUSTINUS HIPONENSIS • *Confessiones 9,7; Sermones 286 et 318; De Civitate Dei 22,8-9*

PAULINUS NOLANUS • *Epistula 32,17*

HIERONYMUS STRIDONENSIS • *Epistula 109; Contra Vigilantium*

PAULINUS MEDIOLANENSIS • *Vita sancti Ambrosii*

Recenzenci:

Ewa Wipszycka, Józef Naumowicz

Koncepcja układu edytorskiego i prowadzenie serii:

Ariadna Maślowska-Nowak, Katarzyna Różycka-Tomaszuk

Rewizja przekładu i redakcja:

Ariadna Maślowska-Nowak, Katarzyna Różycka-Tomaszuk

Korekta:

Maria Fijolek, Anna Smaga

Projekt okładki i stron tytułowych:

Jakub Rakusa-Suszczewski

Indeksy:

Ariadna Maślowska-Nowak

Redakcja techniczna:

Zofia Kosińska

Skład i łamanie:

Pracownia DTP Aneta Osipiak-Wypiór

Publikacja została dofinansowana ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011

© Copyright for the Polish translation by Przemysław Nehring, Katarzyna Parys, Rafał Toczko, Maria Więckowska, Robert Wiśniewski, Bogna Włodarczyk, Warszawa 2011

ISBN

978-83-235-0661-4

ISBN 978-83-235-1132-8 PDF

Wydanie pierwsze

Wydawca

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

00-497 Warszawa, ul. Nowy Świat 4

<http://www.wuw.pl>; e-mail: wuw@uw.edu.pl

Dział handlowy WUW: tel.(0 48 22) 55-31-333; e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Księgarnia internetowa: <http://www.wuw.pl/ksiegarnia>

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	7
Robert Wiśniewski – Narodziny kultu relikwii i jego najwcześniejsze świadectwa.....	11
AMBROŻY Z MEDIOLANU	
List 77	49
przekład Przemysław Nehring	
AMBROŻY Z MEDIOLANU (?)	
Hymn 11 (<i>Grates Tibi, Iesu, novas</i>)	58
przekład Rafał Toczko	
WIKTRYCJUSZ Z ROUEN	
O chwale świętych	60
przekład Katarzyna Parys, Maria Więckowska, Robert Wiśniewski, Bogna Włodarczyk	
AUGUSTYN Z HIPPONY	
Wyznania 9,7	82
przekład Zygmunt Kubiak	
PAULIN Z NOLI	
List 32,17	84
przekład Rafał Toczko	
HIERONIM ZE STRYDONU	
List 109	87
przekład Robert Wiśniewski	

HIERONIM ZE STRYDONU

Przeciw Wigilancjuszowi 92

przekład Katarzyna Parys, Maria Więckowska,
Robert Wiśniewski, Bogna Włodarczyk

PAULIN Z MEDIOLANU

Żywot św. Ambrożego 13-16, 29, 32-33..... 110

przekład Przemysław Nehring

AUGUSTYN Z HIPPONY

Kazanie 318..... 115

przekład Robert Wiśniewski

AUGUSTYN Z HIPPONY

Kazanie 286..... 119

przekład Robert Wiśniewski

AUGUSTYN Z HIPPONY

O państwie Bożym 22,8 125

przekład Katarzyna Parys, Maria Więckowska,
Robert Wiśniewski

Indeksy 143

WYKAZ SKRÓTÓW

Autorzy starożytni i dzieła

ACT.THOM. – *Acta Thomae* (III w.)

¹Przekład: *Dzieje Świętego Tomasza Apostoła*, przekład z języka greckiego, wstęp i przypisy L. Rzymowska, Wrocław 2002 („Księgi Osobliwe”, t. 2; „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 2450)

AMBROS. – *Ambrosius Mediolanensis* (333/4 lub 339/40 – 397; św. Ambroży z Mediolanu)

Epist. – *Epistulae* (Listy)

Explan.Ps – *Explanatio super Psalmos duodecim* (Komentarz do dwunastu Psalmów)

36 – *Explanatio Psalmi 36*

Expos.Luc. – *Expositio Evangelii secundum Lucam* (Wykład Ewangelii według św. Łukasza)

Hymn. – *Hymni* (Hymny)

Obit.Theod. – *De obitu Theodosii* (Mowa na zgon Teodozjusza)

AMM. – *Ammianus Marcellinus* (ok. 330 – przełom IV/V w.; Ammianus Marcellinus)

Rerum gestarum libri

Przekład: Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie*, przełożył, wstępem i przypisami opatrzył I. Lewandowski, t. I: *księgi XIV-XXV*, Warszawa 2001; t. II: *księgi XXVI-XXI*, Warszawa 2002 („Biblioteka Antyczna”)

ATHANAS. – *Athanasius Alexandrinus* (koniec III w. – 373; Atanazy Aleksandryjski, *Athanasios*)

Epist.Fest. – *Epistulae Festales* (Listy paschalne)

Vit.Ant. – *Vita sancti Antonii* (Żywot św. Antoniego)

AUG. – *Aurelius Augustinus / Augustinus Hipponensis* (354-430; św. Augustyn z Hippony)

Civ. – *De civitate Dei* (O państwie Bożym)

Conf. – *Confessiones* (Wyznania)

Cur.mort. – *De cura pro mortuis gerenda* (Troska o zmarłych)

Epist. – *Epistulae* (Listy)

¹ Podajemy tylko te wydania, z których zaczerpnięto cytaty wykorzystane w niniejszym opracowaniu.

- Nat.boni* - *De natura boni* (O naturze dobra)
Quaest.Heptateuch. - *Quaestiones in Heptateuchum* (Problemy dotyczące Siedmioksięgu)
Serm. - *Sermones* (Kazania)
Util.cred. - *De utilitate credendi* (O pożytku wiary)
Ver.rel. - *De vera religione* (O wierze prawdziwej)
 BASIL. - *Basilius Caesariensis* (ok. 330-379; św. Bazyli Wielki, *Basíleios*)
Hom. XL martyr. - *Homilia in XL martyres* (Homilia o 40 męczennikach)
 BEDA - *Beda Venerabilis* (ok. 672-735; Beda Czcigodny, św.)
Hist.Angl. - *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* (Historia kościelna narodu angielskiego)
 CALLINIC. - *Callinicus* (zm. 2. połowa V w.; Kallinikos, *Kallínikos*)
Vit.Hypat. - *Vita Hypatii* (Żywot Hypatiosa, *Bíos Hypatiou*)
 CHROMAT. - *Chromatius Aquileiensis* (zm. 407 r.; Chromacjusz z Akwilei)
Serm. - *Sermones* (Kazania)
 CHRON.EDESS. - *Chronica Edessena* (połowa VI w.; Kronika Edessy)
 CHRON.PASCH. - *Chronicon Paschale* (pierwsza połowa VII w.; Kronika paschalna)
 CIC. - *Marcus Tullius Cicero* (106-43 p.n.e.; Cyцерon)
Phil. - *In Marcum Antonium orationes Philippicae* (Filipiki. Mowy przeciwko Markowi Antoniuszowi)
 CYRIL. - *Cyrillus Hierosolymitanus* (ok. 315-386; Cyryl Jerozolimski, *Kýrillos*)
Catech. - *Catecheses* (Katechezy, *Katechéseis*)
 CLAUD. - *Claudius Claudianus* (zm. po 404 r.; Klaudian)
Ruf. - *In Rufinum libri II* (Przeciw Rufinowi)
 CTb - *Codex Theodosianus* (Kodeks Teodozjański)
 EGER.PER. - *Egeriae peregrinatio ad loca sancta* (ok. 386; Pielgrzymka Egerii do miejsc świętych)
 EPIPH.SALAMIN. - *Epiphanius Salamiensis* (ok. 315-403; Epifaniusz z Salaminy, *Epipháneios*)
Haeres. - *Haereses* (Apteczka / Herezje, *Panárion*)
 EUNAP. - *Eunapius* (ok. 345-420; Eunapios z Sardes, *Eunápios*)
Vit.soph. - *Vitae sophistarum* (Żywoty sofistów, *Bíoi sophistón*)
 EUSEB.CAES. - *Eusebius Caesariensis* (ok. 265-340; Euzebiusz z Cezarei, *Eusébios toú Pampphilou*)
HE - *Historia ecclesiastica* (Historia kościelna, *Ekklestastiké historía*)
 GAUDENT. - *Gaudentius Brixiae episcopus* (zm. po 406 r.; Gaudencjusz z Brescii)
Tract. - *Tractatus* (Kazania)
 GERONT. - *Gerontius* (koniec IV w. - ok. 480; Geroncjusz, *Geróntios*)
Vit.Melan.lun. - *Vita sanctae Melaniae Iunioris* (Żywot św. Melanii Młodszej, *Bíos tés bosías Melánes*)
 GREG.MAGN. - *Gregorius I Magnus* (ok. 540-604; Grzegorz Wielki)
Epist. - *Epistulae* (Listy)
 GREG.NAZ. - *Gregorius Nazianzenus* (329/330 - 390; Grzegorz z Nazjanzu, *Gregórios Nazianzenós*)
Serm. - *Sermones* (Kazania)
 GREG.NYSS. - *Gregorius Nyssenensis* (ok. 335 - po 394; Grzegorz z Nyssy, *Gregórios Nýsses*)

- Hom.sanct. XL martyr.* – *Homilia in sanctos XL martyres* (Homilia o 40 świętych męczennikach)
- GREG.TURON. – *Gregorius Turonensis* (ok. 540-594; Grzegorz z Tours)
- Hist.* – *Historiarum libri X* (Dziesięć ksiąg historii)
- HIERONYM. – *Sophronius Eusebius Hieronymus / Hieronymus Stridonensis* (ok. 340-420; św. Hieronim ze Strydonu)
- Adv.Iovin.* – *Adversus Iovinianum* (Przeciw Jowinianowi)
- Chron.* – *Chronicum Eusebii ab Hieronymo retractatum* (Kronika)
- Comment.Amos.* – *Commentarium in Amos* (Komentarz do Księgi Amosa)
- Comment.Isaia.* – *Commentarii in Isaiaem* (Komentarz do Księgi Izajasza)
- Contr.Vigil.* – *Contra Vigilantium* (Przeciw Wigilancjuszowi)
- Epist.* – *Epistulae*
- Przekład: Św. Hieronim, *Listy*, przełożył J. Czuj, [t.] 3, Warszawa 1954
- Vit.Hilar.* – *Vita Hilarionis* (Żywot Hilariona)
- HIL.PICT. – *Hilarius Pictaviensis* (zm. 367 r.; Hilary z Poitiers)
- Contr.Const.* – *Contra Constantium* (Przeciw Konstancjuszowi)
- HOR. – *Quintus Horatius Flaccus* (65-8 p.n.e.; Horacy)
- Carm.* – *Carmina* (Pieśni)
- IOHANN.CHRYS. – *Iobannes Chrysostomus* (344-354 – 407; Jan Chryzostom, *Ioannes Chrysostomos*)
- Babyl.* – *In sanctum Babylam contra Iulianum et gentiles* (Przeciw Julianowi i poganom, czyli Księga ku czci św. Babylasa)
- IREN.LUGDUN. – *Irenaeus Lugdunensis* (II w.; Ireneusz z Lyonu, *Eirenaïos*)
- Adv.baeres.* – *Adversus haereses* (Zdemaskowanie i zabicie fałszywej wiedzy, *Élenchos kaí anatropé tés pseudonýmou gnóseos*)
- IUL.APOST. – *Flavius Claudius Iulianus* (331-363; Julian Apostata)
- Epist.* – *Epistulae* (Listy)
- Misop.* – *Misopogon* (Nieprzyjaciel brody)
- MARTYR.POLYC. – *Martyrium Polycarpi* (155-157; Męczeństwo św. Polikarpa, *Ματύριον τοῦ Πολυκάρπου*)
- Przekład: A. Świderkówna, [w:] *Męczennicy*, wstępy, oprac. i wybór E. Wiprzycka, M. Starowieyski, Kraków 1991, s. 186-202 („Ojcowie Żywi”, t. 9).
- MARTYROL.HIER. – *Martyrologium Hieronymianum* (V/VI w.; Martyrologium Hieronimowe)
- OVID. – *Publius Ovidius Naso* (43 p.n.e. – 18 (17?) n.e.; Owidiusz)
- Met.* – *Metamorphoseon libri* (Metamorfozy, Przemiany)
- PASS.PERPET. – *Passio Perpetuae* (początek III w.; Męczeństwo św. Perpetuy)
- PAULIN.MEDIOL. – *Paulinus Mediolanensis* (IV/V w.; Paulin z Mediolanu)
- Vit.Ambros.* – *Vita sancti Ambrosii* (Żywot św. Ambrożego)
- PAULIN.NOL. – *Paulinus Nolanus / Pontius Meropius Anicius Paulinus* (ok. 355-431; Paulin z Noli)
- Carm.* – *Carmina* (Pieśni)
- Epist.* – *Epistulae* (Listy)
- PLAUT. – *Titus Maccius Plautus* (ok. 250-184 p.n.e.; Plaut)
- Amph.* – *Amphitruo* (Amfitrion)
- PLIN.MA. – *Gaius Plinius Secundus Maior* (ok. 23-79; Pliniusz Starszy)
- NH – *Naturalis historia* (Historia naturalna)

- POMP.MELA – *Pomponius Mela* (I w.; Pomponiusz Mela)
De chorographia (Opis krajów)
- PONT. – *Pontius* (druga połowa III w.; Poncjusz)
Vit.Cyprian. – *Vita Cypriani* (Żywot św. Cypriana)
- RUFIN. – *Tyrranius Rufinus* (ok. 345-410; Rufin z Akwilei)
HE – *Historia ecclesiastica* (Historia kościelna)
- SOZOM. – *Salaminius Hermias Sozomenus* (zm. ok. 450 r.; Sozomen, *Sozomenós*)
HE – *Historia ecclesiastica* (Historia kościelna, *Ekklesiastiké historia*)
- SULPIC.SEVER. – *Sulpicius Severus* (zm. ok. 420 r.; Sulpicjusz Sewer)
Dial. – *Dialogorum libri* (Dialogi)
Epist. – *Epistulae* (Listy)
Vit.Mart. – *Vita sancti Martini* (Żywot św. Marcina)
- TERTUL. – *Quintus Septimius Florens Tertulianus* (ok. 155-220; Tertulian)
Apol. – *Apologeticus* (Apologetyk)
- THEOD.CYR. – *Theodoretus Cyrrhensis* (ok. 393-466; Teodoret z Cyru, *Theodóretos*)
Graec.aff.cur. – *Graecarum affectionum curatio, seu Evangelicae veritatis ex Graeca philosophia agnitio* (Leczenie chorób hellenizmu, czyli Uznanie prawdy ewangelicznej na podstawie filozofii helleńskiej; *Hellenikón therapeutiké e pathematón euangelikés aletheías eks hellenikés philosophías epígnosis*)
Przekład: Teodoret z Cyru, *Leczenie chorób hellenizmu*, z języka greckiego przełożył, wstępem, objaśnieniami i indeksem opatrzył S. Kalinkowski, Warszawa 1981.
Haeret.fab.comp. – *Haereticarum fabularum compendium* (Zarys historii herezji)
HE – *Historia ecclesiastica* (Historia kościelna)
Hist.rel. – *Historia religiosa* (Dzieje miłości Bożej. Historia mnichów syryjskich; *Philótheos historia*)
- VERG. – *Publius Vergilius Maro* (70-19 p.n.e.; Wergiliusz)
Aen. – *Aeneis* (Eneida)
- VICTRIC. – *Victricius Rotomagensis* (druga połowa IV w.; Wiktrycjusz z Rouen)
Laud.sanct. – *De laude sanctorum* (O chwale świętych)

Inne

- *** – trzema gwiazdkami oznaczono luknę (tj. ubytek tekstu)
- <...> – w nawiasach kątowych ujęto teksty dodane lub uzupełnione przez wydawców
- [†] – *crux philologorum* ('krzyż filologiczny'), oznacza miejsce zepsute
- CCL – *Corpus Christianorum. Series Latina*, Turnhout 1954-
- CFHB – *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, Berlin-Washington-Wien 1967-
- CSEL – *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Wien 1886-
- PCBE – *Prosopographie chrétienne du Bas-Empire*, t. 2: *Italie*, cz. 1-2, éd. Ch. Pietri, L. Pietri, Rome 1999-2000
- PG – *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, ed. J.P. Migne, Paris 1844-1855
- PL – *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, ed. J.P. Migne, Paris 1857-1866
- s.a. – *sub anno* (pod rokiem)

NARODZINY KULTU RELIKWII I JEGO NAJWCZEŚNIEJSZE ŚWIADECTWA

Zebrane w niniejszym tomie teksty należą do najważniejszych świadectw literackich początków kultu relikwii na późnoantycznym Zachodzie. Kult ów był jednym z kilku zjawisk, jakie pojawiły się w chrześcijaństwie w wieku IV, doprowadzając do ukształtowania się nowego typu religijności, w którym odnaleźć można już wiele cech pobożności średniowiecznej. Wśród tych zjawisk wymienić trzeba przede wszystkim traktowanie świętych jako patronów – opiekunów i pośredników w kontaktach z Bogiem, wiarę w cuda dokonujące się w świecie współczesnym oraz pielgrzymki do miejsc i ludzi świętych. Każdemu z nich należy poświęcić przynajmniej kilka słów.

Początków wszystkich tych fenomenów można szukać w czasach wcześniejszych niż epoka pokonstantyńska. Chrześcijanie, oczywiście, zawsze byli przekonani o prawdziwości cudów biblijnych (których na ogół nawet ich wrogowie nie negowali całkowicie, a jedynie przypisywali je magii), ale w wieku III i na początku IV wielu pisarzy kościelnych uważało, że epoka cudów skończyła się wraz z odejściem uczniów Apostołów. Jeszcze u schyłku IV stulecia św. Augustyn sądził (choć nie był to już wówczas pogląd podzielany przez większość), że w jego czasach ludzie mogą oglądać tylko „cuda natury” – wielkie, choć cokolwiek spowszedniałe – jak cud narodzin czy cud wschodu słońca.¹ Jednak kilkanaście lat później ten sam autor nabrał przekonania, że przy szczątkach świętych

¹ Por. AUG. *Verrel.* 25 (dzieło pisane w latach: 387-391), *Util. cred.* 32-37 (lata: 391-392). Zob. Van Uytfanghe (1981: 211).

dokonują się prawdziwe uzdrowienia, podobne do tych, o których mówią Ewangelie.

Również zaczątków tradycji pielgrzymkowej można doszukiwać się w okresie poprzedzającym późną starożytność. Miejsca święte znane były zarówno poganom, jak i Żydom i stanowiły cel podróży podejmowanych z motywów religijnych. Jednak ci nie-liczni chrześcijanie, o których wiemy, że udali się do Palestyny w czasach przedkonstantyńskich, szukali tam raczej rękopisów biblijnych niż miejsc związanych w działalnością Chrystusa – przed początkiem IV w. Jerozolima to dla chrześcijan miasto przekłete, a nie święte.²

Cechą łączącą wskazane zjawiska z kultem relikwii było leżące u ich podstawy przekonanie ludzi późnej starożytności, że podobnie jak kiedyś, tak i dzisiaj Bóg aktywnie i namacalnie działa w świecie, że to działanie Bożej mocy ogniskuje się w pewnych szczególnych miejscach, osobach i przedmiotach, że wreszcie – przy całym przeświadczeniu o konieczności osobistej wiary – fizyczna bliskość i fizyczny kontakt z tymi „nośnikami” mocy Bożej pozwalają na pełniejsze skorzystanie z jej dobrodziejstw. Kult relikwii powiązany jest z pozostałymi elementami „nowej religijności” także w inny, zasygnalizowany już wyżej, sposób. To właśnie relikwie stają się w IV w. podstawowym źródłem siły cudotwórczej (święci zazwyczaj dokonują liczniejszych cudów po śmierci niż za życia) i to ich obecność przyciąga pielgrzymów do miejsc, gdzie zostały złożone.

Na marginesie warto zauważyć, że nawet Ziemia Święta, która stanowiła cel pielgrzymek nie tyle ze względu na to, co znajdowało się na jej obszarze w późnej starożytności, ile z uwagi na wydarzenia, które rozegrały się tam w czasach biblijnych, w wiekach IV i V była już usiana materialnymi „pamiątkami” wydarzeń opisanych w Starym i Nowym Testamencie (obok oczywistych przykładów, jak Grota Narodzenia czy Grób Pański, wymienimy choćby takie: słup soli, w który zamieniła się żona Lota; piłę, którą miał zostać

² Zob. Walker (1990); użyteczny zarys problemu: Pollok (1997: 99-121); świadectwa o starożytnych pielgrzymkach chrześcijańskich: *Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej (IV-VIII w.)* (1996).

przecięty prorok Izajasz; „kamień odrzucony przez budujących, który stał się kamieniem węgielnym”, oglądany przez pobożną pątniczkę w Jerozolimie).

Szacunek i troska o cieleśne szczątki zmarłych, zwłaszcza męczenników, nie rodzą się oczywiście u schyłku antyku. Poświadczane są już w drugiej połowie II w. Anonimowy autor *Męczeństwa św. Polikarpa* pisze, zapewne w latach siedemdziesiątych tego stulecia:³

Tak więc mogliśmy później zebrać jego kości, cenniejsze od klejnotów i droższe od złota, aby je złożyć w miejscu stosownym. Tam też, jeśli będzie to możliwe, pozwoли nam Pan spotkać się razem w weselu wielkim i radości, aby obchodzić rocznicę śmierci Polikarpa jako dzień jego narodzin i w ten sposób wspominać tych, którzy walczyli przed nami, a zarazem ćwiczyć i przygotowywać tych, którzy będą walczyć w przyszłości.

(*Martyr.Polyc.* 18)⁴

Nic jednak nie wskazuje na to, by wspomnianiu świadka wiary i skądinąd dosyć naturalnej w środowisku greckim postawie wobec ciała zmarłego towarzyszyło przekonanie, że w owym ciele, czy też w tym, co z niego pozostało, przebywała cudotwórcza siła, której Bóg udzielił swojemu słudze. A takie właśnie przekonanie staje się najważniejszą cechą stosunku do relikwii, czyli dosłownie ‘szczątków’ (takie samo znaczenie ma greckie słowo *leipsana*, ekwiwalent łacińskiego *reliquiae*, i tak będzie ono konsekwentnie tłumaczone w zamieszczonych w niniejszym zbiorze tekstach), w rodzącym się w IV w. kulcie świętych. Święty – zarówno zmarły męczennik, jak i żyjący asceta – nie przestając być wzorem do naśladowania, staje się depozytariuszem mocy, która uzdrawia chorych, wypędza demony z opętanych, uśmierza żywioły, karze bezbożników, a wiernym wyjednuje przebaczenie grzechów.

Gwoli ścisłości trzeba dodać, że taki stosunek do szczątków męża Bożego znajdował uzasadnienie w kilku miejscach Biblii. W Pierwszej Księdze Królewskiej (1Krl 13,30-32) znajdujemy opowieść o człowieku, który kazał swoim synom pochować się w grobie

³ Zob. Kozłowski (2008).

⁴ „Męczeństwo św. Polikarpa”, przekł. A. Świderkówna, [w:] *Męczennicy*, red. M. Starowieyski i E. Wipszycka, Kraków 1991, s. 200.

obok pewnego proroka, uzasadniając to w następujący sposób: „aby moje kości zachowane były dzięki jego kościom”. Drugi ustęp wart wspomnienia to krótka opowieść o zmarłym przywróconym do życia po tym, jak jego ciało, przypadkowo wrzucone do grobu Elizeusza, zetknęło się z kośćmi proroka (2Krl 13,21). Pierwsze miejsce cytowano w późnej starożytności przy okazji dyskusji nad pochówkami *ad sanctos*, czyli przy grobach świętych;⁵ drugie stanowiło argument obrońców świętości relikwii. Ustępami Nowego Testamentu, do których odwoływano się, mówiąc o mocy relikwii (niestanowiących jednak fragmentów ciał świętych), były wzmianki o brzegu szaty Jezusa, po której dotknięciu ozdrowiała kobieta cierpiąca na krwotok (Mk 5,25-34), oraz o przepaskach i chustach św. Pawła, które uzdrowiały chorych i opętanych przez złe duchy (Dz 19,11-12). Trzeba jednak mocno podkreślić, że jakkolwiek wszystkie te miejsca będą stanowiły biblijne uzasadnienie kultu relikwii, to nie one dały mu początek.

Za najwcześniejszy zwiastun rodzącego się fenomenu być może uznać należy epizod zamieszczony w tekście znacznie wprawdzie późniejszym niż pisma Nowego Testamentu, ale napisanym ponad wiek przed pojawieniem się pierwszych świadectw kultu świętych w epoce pokonstantyńskiej. Chodzi o pochodzące z pierwszej połowy III w. apokryficzne *Dzieje św. Tomasza Apostoła*, gdzie w epilogu czytamy:

Upłynęło wiele czasu od tamtych zdarzeń [tj. od śmierci apostoła Tomasza - uwaga R.W.] i pewnego razu jednego z synów Mizdajosa opętał demon. A ponieważ był to silny duch, nikt nie potrafił uzdrowić królewicza.

Po namyśle Mizdajos postanowił:

- Pójdę i otworzę grób, wezmę kość apostoła Boga i dotknę nią mego syna, a jestem pewien, że będzie uzdrowiony.

I poszedł zrobić tak, jak postanowił. A Juda ukazał się mu i rzekł:

- Skoro nie uwierzyłeś żywemu, jak chcesz uwierzyć zmarłemu? Nie bój się jednak, Pan w swej wielkiej łaskawości okaże ci litość.

Mizdajos nie znalazł żadnych kości, gdyż zostały wykradzione przez braci i przeniesione do zachodniej części świata. Wziął więc proch stamtąd, gdzie leżały kości apostoła, przyłożył do ciała swojemu synowi i powiedział:

- Teraz wierzę Tobie, Jezu, że zawładnął nim ten, który wciąż zwodzi ludzi, żeby nie mogli zobaczyć Twego rozumnego światła.

⁵ AUG.*Cur:mort.* 7,9.

Gdy w ten sposób jego syn został uleczony, przyłączył się król do pozostałych braci, pojednawszy się z Siforem. I prosił wszystkich braci o modlitwę za siebie, żeby mógł znaleźć litość u Pana naszego, Jezusa Chrystusa.

(ACT.THOM. 170)⁶

Tekst ten nawiązuje do wspomnianego wyżej epizodu o kościach Elizeusza, ale znajdujemy tu elementy, które z pewnością nie zostały zaczerpnięte stamtąd: świadectwo pierwszej translacji (autorowi najpewniej chodzi o przeniesienie ciała apostoła do Edessy), wynikającej z pragnienia posiadania szczątków świętego, oraz przekonanie o uzdrawiającej mocy prochu zebranego z grobu (i to pustego grobu). To interesujące świadectwo, ciekawe tym bardziej, że całkowicie odosobnione, bo następne epizody tego typu znajdziemy dopiero w literaturze czwartowiecznej.

Pierwsze świadectwa stosunku do doczesnych szczątków świętych, jakie znajdujemy w literaturze z epoki pokonstantyńskiej, to jeszcze nie relacje o związanych z nimi cudach, ale opowieści o przenoszeniu kości świętych z miejsc dotychczasowego spoczynku do kościołów, które miały stać się nowymi miejscami ich pochówku. Zanim zajmiemy się najwcześniejszymi przypadkami translacji, wspomnieć trzeba o odnalezieniu, rozdzielaniu i przesyłaniu innej relikwii – drzewa Krzyża. Legenda o jego odkryciu przez cesarzową Helenę, matkę Konstantyna, pojawia się w źródłach dopiero w końcu IV w.,⁷ ale możliwe, że Krzyż istotnie pojawił się w Jerozolimie jeszcze za panowania Konstantyna.⁸ W każdym razie w kazaniu wygłoszonym najprawdopodobniej w 352 r. biskup Cyryl Jerozolimski pisze, iż cząstki Drzewa zapełniają cały świat.⁹ Słowa Cyryla potwierdzają inni autorzy czwartowieczni i przynajmniej dwie afrykańskie inskrypcje. Jest pewne, że fragmenty drzewa Krzyża zaczęły podróżować po basenie Morza Śródziemnego wcześniej niż szczątki świętych.¹⁰

⁶ *Dzieje Świętego Tomasza Apostoła*, przekł. L. Rzymowska, Wrocław 2002.

⁷ Po raz pierwszy u św. Ambrożego (AMBROS. *Obit. Theod.* 43).

⁸ Opowiada się za tym Taylor (1992-1993; tu również streszczenie wcześniejszej dyskusji).

⁹ CYRIL. *Catech.* 4,10. Datacja: Drijvers (2004: 56-57; możliwe również datowanie na rok 348).

¹⁰ Zob. Frolov (1963: 158-159).